

ज्ञान रचना पद्धतीचा प्रत्यक्ष वापर

- डॉ.नानासाहेब गायकवाड

एक एप्रिल २०१० पासून लागू झालेल्या RTI 2009 कायद्याच्या २९ कलमात शिक्षणात आमूलाग्र बदल करण्याबाबत स्थूलपणे मांडणी केली आहे.

आजवर आपण जी पद्धती शिकविण्यासाठी वापरतो त्याला वर्तनवादी (Behaviourism) शिक्षणपद्धती असे म्हणतात . यामध्ये विद्यार्थी ही कोरी पाटी आहे , मातीचा गोळा आहे , असे समजून शिक्षक शिकवत जातो. आणि त्यानुसार विद्यार्थ्यांच्या वर्तनात होणा-या बदलांकडे पाहतो. आता जी नवीन पद्धती वापरली – अंगिकारीली जात आहे, त्या पद्धतीचा ज्ञानरचनात्मक (Constructivism) शिक्षणपद्धती असे म्हणतात . यामध्ये रचनात्मक दृष्टिकोन वापरावयाचा आहे.

शिक्षणात मूलभूत परिवर्तन व्हायला हवे असे आपण सर्वजण म्हणतो. हा बदल पहिल्यांदा कोणात व्हायला हवा ? पहिली पायरी म्हणजे शाळाचालकांच्या आणि शिक्षकांच्या मानसिकतेत बदल व्हायला हवा. हा बदल केवळ विचारांचे तत्वज्ञान आत्मसात करूनच होईल असे नाही. प्रत्यक्ष कृती करतच हा बदल होईल असे मला वाटते.

वर्तनवादी पद्धतीत काही गृहिते अशी आहेत .

- फक्त तज्ञच ज्ञानाची निर्मिती करतात.
- शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना ज्ञानाचे / माहितीचे वितरण करायचे
- किती माहिती लक्षात ठेवली (स्मृतीत साठविली) यावर विद्यार्थ्यांचा स्तर ठरविला जातो.
- विद्यार्थी कोरी पाटी समजूनच शिक्षक शिकवतो.
- विद्यार्थ्यांला शिकण्यासाठी मोकळीक नाही.(One way process)

(ज्ञान) रचनावादी पद्धतीत पुढील गृहिते असतील.

- मूलतः विद्यार्थ्यांकडे काही माहिती ज्ञान असते . विविध माहिती स्रोतांचा वापर करून विद्यार्थी स्वतःच ज्ञानाची निर्मिती करतो . ही माहिती त्याला वास्तव जगाच्या संपर्कातून मिळते.
- शिक्षक हा विद्यार्थ्यांच्या ज्ञाननिर्मितीला सहकार्य करतो. आवश्यक ती माहिती पुरवून , विविधांगी अनुभव देऊन, कृतीची संधी पुरवून ज्ञाननिर्मितीस उद्युक्त करतो.
- या ज्ञाननिर्मितीत विद्यार्थी कशाप्रकारे सहभागी होतो, त्यावरून त्याचे मूल्यमापन करता येते .

रचनावादी शिक्षणाला सहाय्यभूत तत्वे पुढीलप्रमाणे आहेत.

१. शिकणे ही क्रियाशील प्रक्रिया आहे.
व्यक्ती आपल्या सर्व ज्ञानेंद्रियाचा वापर करून माहिती मिळविते व त्याचा अर्थ स्वतःच लावते .
यालाच आपण Active Learner म्हणतो.
२. शिकणं ही अनुभवावर आधारित प्रक्रिया आहे.
व्यक्ती स्वतः अनुभव घेऊन जगाची ओळख करून घेते. शालेय शिक्षणात वयानुसार योग्य अशा अनुभवांची मांडणी करावी लागते.
३. लोक शिकता-शिकताच शिकायला शिकतात . “ शिकणं ”आणि “शिकायला शिकणं ”
या वेगवेगळ्या गोष्टी आहेत. कायमस्वरूपी शिकायला शिकणे ही प्रक्रिया समजून घेणे महत्वाचे .
४. शिकणे हे संदर्भाधीन असते. कोणतीही गोष्ट तुटक-तुटक शिकता येत नाही.
ती कशालातरी जोडूनच येते. आधीची माहिती ज्ञान आपली मतं , पूर्वग्रह ,दृष्टीकोन, भ्रम हे सर्व एकत्रच असतं. शिकणं आणि जगणं वेगवेगळ नसतं .
५. शिकणं ही जशी व्यक्तिगत तशी सामाजिक कृती आहे. शिकणं ही खरी तर व्यक्तिगत
पातळीवरील कृती आहे. पण व्यक्तीची घडणूच समाजातून होते. (आपण भाषा इतरांकडून
शिकतो) इतरांशी सल्लामसलत, संवाद , देवघेव , अनुकरण, प्रेरणा हे करतच शिकायचे असते.
६. नवीन आव्हाने शिकण्यासाठी उद्युक्त करतात.
७. शिकण्यासाठी पुरेसा कालावधी आवश्यक असतो. अनुभव, आशय समजून घेणे, अर्थ लावणे
यासाठी पुरेसा वेळ लागतो. वस्तूंची , संकल्पनांशी झटापट करावी लागते, त्यावर विचार करावा
लागतो , म्हणून पुरेसा वेळ लागतो.
८. शिकण्यासाठी भावनिक स्थिरता लागते. शिकण्याच्या वेळी प्रसन्न मनाने मुळे शिकत असतील
तरच ती चांगलं शिकतात.

कसं शिकायचं ?

- वर्गातील शिक्षणात “शिकविण्याकडून” “शिकण्याकडे ”जायचे आहे. मुलांना “शिकू”
द्यायचे आहे. त्या दृष्टीने वर्गाची / शाळेतील सर्व व्यवस्था ,रचना व वातावरण हे विद्यार्थ्यांच्या
शिकण्याच्या अंगाने तयार करावे.

- विद्यार्थ्यांनी अभ्यास घटकांची माहिती ही क्रमिक पुस्तकांच्या बाहेर जाऊन घ्यायची आहे. यासाठी प्रश्न विचारून, गटातून चर्चा करून, स्वतः अनुभवातून – प्रयोगातून demonstration मधून ,नकाशे – तक्ते- ग्राफ – आदी साधनांचा वापर करून करायचा आहे.
- वास्तव अनुभवांसाठी (जे अनुभव वर्गात घेता येणार नाही) विद्यार्थ्यांना वर्गाबाहेर न्यावे . निसर्गातील , भौतिक जीवनातील वास्तव अनुभव त्यांना घेऊ द्यावे.

वर्गात कोणकोणत्या पद्धतीने (ज्ञान) रचनावादी दृष्टिकोन वापरून शिकता येईल ?

- भूमिका अभिनय (Role Play)
मुलांनी स्वतः ती भूमिका अदा करायची . यामध्ये एक अथवा अनेक भूमिका वेगवेगळ्या मुलांना देता येतील . त्यांच्यातील संवादातून ज्ञान निर्मिती.
- वादविवाद
- मुलाखत
- गटचर्चा , गट कार्य
- कृती अनुभव
- प्रयोग
- Demonstration नमुने
- Graphic Organizers .
(Venn Digrams, Flow Charts , आकृत्या , तक्ते , वर्गीकरण ,नकाशे , याद्या इ.)
- समस्या निवारण Problem Solving
- केस स्टडीज

वर्गाबाहेरील शिक्षण (रचनावादी)

- क्षेत्रभेटी - संबोध कल्पना प्रत्यक्ष पडताळून पाहणे.
- प्रकल्प : संशोधन प्रकल्प घेऊन त्यावर संशोधन करणे.
निरीक्षण –नोंदणी – आलेख – निष्कर्ष – फलित
- प्रयोगशाळा ,संगणक कक्ष , क्रीडांगण याचा वापर करणे.
- विविध अनुभवांसाठी (नियंत्रित) विद्यार्थ्यांना Exposure देणे .
